A BARÓTI ŐSELEFÁNT

Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer Erdélyben egy felsőrákosi lignitbánya. 2008-ban az akkor már csak egyedüliként működő állami lignitbánya vezetője, Tóth Levente bányamérnök úgy döntött, hogy a termelés fokozása érdekében ki kell bővíteni a bányát, ezért hatalmas markológépekkel nekiálltak letermelni a meddőt, vagyis a lignitet fedő 3–4 millió éves világos színű agyagos üledéket. Ám alig hogy elkezdődött a meddő elhordása, a gépkezelő két kör alakú „valamire" lett figyelmes...

Nem véletlen, hogy úgy kezdtem a történetet, mint egy mesét, mert – mint azt később olvashatjuk – túl sok a véletlen ahhoz, hogy „csak úgy" alakuljanak a dolgok. És fontos megjegyeznem, hogy a történetben nem változtattam meg a neveket, mint ahogy az az igaz történeteket elmesélő filmekben szokás. A gépkezelő azonnal szólt a bányavezetőnek, aki egyből felismerte, hogy egy agyarpárról van szó. Ezt követően, a gép kanalával óvatosan eltávolította a több tonna üledéket, majd az Erdővidék Múzeum munkatársai elkezdték finomabb eszközökkel kiszabadítani az állat megmaradt csontvázát.

Hamar rájöttek, hogy a lehető legszerencsésebb helyzetben kapta el a markológép a leletet, mert ha a lábánál éri az első „harapás", akkor az üledékhez hasonló színű csontokból szerintem semmi nem maradt volna meg. Azt is Tóth Leventének köszönhetjük, hogy a meddő termelését leállította az adott területen és azonnal szólt *Demeter László*nak, a baróti Erdővidék Múzeum igazgatójának, hogy egy nagyon fontos őslénytani leletet találtak.

A felsőrákosi bánya 2008-ban

A lelet kitakarása után – az egyébként kiváló minőségű csontok – elkezdtek repedezni és töredezni, ezért Demeter László minden követ megmozgatott, hogy a lehető legjobb szakemberek mentsék be a leletet. A leletről régészeti módszerekkel egy térkép készült. Az ásatáson dolgozókat számtalan ötlettel látták el a csontok konzerválását tekintve. Először a régi módszert alkalmazták, az enyvet. Ezt követően egy másik ismerős a jól bevált lakkot javasolta. Ezeket a praktikákat megfogadván *Dendjuk Mihály*, a múzeum mindenese gondosan le is kezelte a terepen a gumósfogú őselefánt minden egyes porcikáját. De csak teltek-múltak a napok, hetek, hónapok és a lelet még mindig a bányában árválkodott, miközben rohamosan közelgett a tél.

2008 októberében egy internetes hírre hívta fel a figyelmemet *Kasper Ágota*, a *Bakonyi Természettudományi Múzeum* akkori igazgatója, miszerint egyetemistákkal kívánják felszedni a masztodon csontvázát. Ekkor írtam egy levelet Demeter Lászlónak, aki alig fél órán belül felhívott és megkért, hogy utazzak oda és segítsek kiszedni az állatot a bányából.

Az egy hónapos hivatalos procedurát követően, november 12-én megérkeztem Barótra. Nagyban segítette a kiutazásomat, hogy Veszprém megye Kovászna megye testvérmegyéje,

Az agyartöredék, amely elárulta a masztodont

és hogy még fokozzam a véletleneket, Zirc testvérvárosa Barótnak. (Zircen található a mára már a Magyar Természettudományi Múzeum tagintézményeként működő Bakonyi Természettudományi Múzeum). Veszprém megye majd félmillió forint értékű konzerválóanyaggal járult hozzá a lelet kimentéséhez.

Miután nem voltam soha olyan anyagi helyzetben, hogy külföldre utazzak, ez volt az első olyan alkalom, hogy Erdélybe eljutottam. Teljes őszinteséggel azt kell mondanom, hogy rendkívül jó érzéssel és biztonsággal töltött el, hogy Baróton – a két rendőrt kivéve – mindenki magyarul beszélt. Demeter László elmondta, hogy miután a román rendőrök magyar menyecskéket vettek el, ezért már ők is jól beszélik nyelvünket.

Megérkezésem napján máris baráti viszonyba kerültem Demeter Lászlóval és *Hoffmann Edit*tel, a múzeum másik muzeológusával, aki kiváló fotós is és Dendjuk Mihállyal. Először

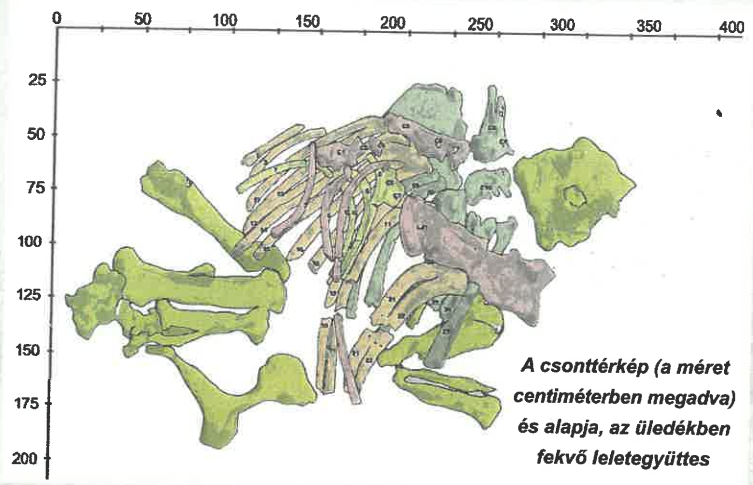

A csonttérkép (a méret centiméterben megadva) és alapja, az üledékben fekvő leletegyüttes

meglátogattam a bányát, ahol Tóth Levente megmutatta annak részeit, majd a lelet helyét, amely le volt takarva fűrészporral, illetve magát az addigra már dobozokban levő leletegyüttest. Hoffmann Edit elővette a feltárásról készített képeit, és megemlítették, hogy a lelet alatt közvetlenül egy nagy ragadozó hal (valószínűleg valamilyen csukaféle) állkapcsát is megtalálták, az éppen *Vlad Codrea* román paleontológusnál van.

Az első néhány nap azzal telt, hogy a bányában található leleteket a múzeum épületébe szállítottuk. Ezt követően nekiálltam a legsérülékenyebb csontok konzerválásának, mert tudtam, hogy egymagam a rendelkezésre álló rövid idő alatt szinte semmit nem tudok véglegesen preparálni, megtisztítani és konzerválni. A legtöbb időt a koponyával töltöttem. Megpróbáltam minél több üledéket lefaragni róla, mert attól tartottam, hogy a nagy súlya miatt több részre törik az egyik legfontosabb lelet. A preparálás közben megtaláltam a lelet egyik már kiesett felső fogát is. Nagyon sok képet készítettem, hogy azokat tanulmányozva felkészüljek a következő leletmentési expedícióra, amelyet 2009-re terveztem.

Visszaérkezve Zircre, azonnal felvettem a kapcsolatot *Kordos László* paleontológussal, aki érdeklődve várta a beszámolómat a lelettel kapcsolatban. Ezt követően összeszedtem azokat az embereket, akik még a csajági mamutfeltáráskor segítettek (a szerző erről szóló írását *Hogyan kerülhettek mamutok Csajágra?* címmel lásd az Élet és Tudomány 2008/61. számában – *A szerk.)* és 2009. július 15-én *Szappanos Bálint* geológussal közösen kiutaztunk Barótra.

Erre az egy hétre azt terveztem, hogy a terepen maradt csontokat beszállítjuk a múzeumba. Magát a terepi feltárást Szappanos Bálinttal és Dendjuk Mihály barátommal közösen végeztük el. A lelet kimentése fölöttébb nehéz volt, mert a már említett szakavatott praktikák miatt az általunk alkalmazott konzerválóanyag nem tudott a csontokba bejutni. Az enyv és a lakk arra volt jó, hogy a folyékony dolgoktól megvédte a csontokat, viszont tartást egyáltalán nem adott nekik. Miután több gerincesfeltáráson vettem részt, úgy tanultam egykori mesteremtől, *Szöllősi József* magángyűjtőtől, hogy minden egyes csontot különkülön szedjek ki és csak annyira konzerváljam, hogy kibírja az utazást.

Ezért a két „segédem" feladata az volt, hogy a korábbi konzerválóanyagokat mechanikusan eltávolítsák a csontokról. Amíg egy-egy adag elkészült, addig fotódokumentáltam a leleteket és amíg konzerváltam, addig Szappanos Bálint elkészítette a csonttérképet. A munka nagyon feszített körülmények között folyt, naponta 14–15 órát a terepen töltöttünk és folyamatosan szállítottuk be a csontokat a múzeumba.

Ez a „kirándulás" is tartogatott némi meglepetést. A harmadik napon az amúgy csöndes bányában idegen női és férfihangokra lettünk figyelmesek. Kiderült, hogy a nemzetközi hírnek köszönhetően egy görög–holland paleontológuscsoport (a mileai *Mammut borsoni* feltáró csapata) jelent meg Erdély közepén, *Dick Mol* holland paleontológus vezetésével. Azt nem is kell mondanom, hogy nem éppen egy ilyen delegáció fogadásához voltunk öltözve – ha jellemezni szeretném magunkat,

A ragadozó hal állkapcsa a masztodon medencéje alatt...

A koponya elszállítása a bányából...

...és preparálása maszkban

Dick Mol masztodon-biológó bemutatója és a segítő kezek: (balról) Dick Mol, Dendjuk Mihály, a szerző és Szappanos Bálint

A teríték a múzeum udvarában, a koponya és az agyarak nélkül

akkor nagyjából a kijevi dokkmunkásokhoz hasonlíthattunk. Mi sem igazolhatta ezt az észrevételemet, mint az, hogy a tudósok nem is mertek hozzánk szólni, csak akkor kezdtünk beszélgetni, amikor Dick Mol nekifogott volna bemutatni a leletet.

Dick Mol egy kiváló ormányos-kutató, aki szinte a világ összes kontinensén részt vett ősormányosok feltárásán. Talán a leghíresebb munkája közé tartoznak a szibériai mamutok és orrszarvúk leletmentése vagy az afrikai ásatásai, amelyekről több film is készült. Elképesztően megtisztelő volt találkozni a világ egyik legismertebb ősormányos-szakemberével. Ugyan kételkedett, hogy ezt a leletet hárman 5 nap alatt bementjük, de végül nekünk lett igazunk.

Következő kiutazásunk 2010 áprilisára esett, amikor már csak nosztalgiából látogattuk meg a lelet helyét. Az igazi kemény és „unalmas" munka a múzeum pincéjében folytatódott tovább. A korábban faládákban beszállított csontokat és az általunk bementett leleteket egyesével lakklemosóval átmostuk, megtisztítottuk, teljesen konzerváltuk és lefotóztuk. Akadt egy-egy nap, amikor éjfélkor fejeztük be a munkát. Ez alatt az egy hét alatt nagyjából a lelet felét sikerült megerősítenünk. Ebben a munkában szintén közreműködött Szappanos Bálint és Dendjuk Mihály is. Bár nem úgy terveztük, de egy nappal hamarabb jöttünk haza, mert előző nap született meg váratlanul Zsófia lányom.

2010-ben még egyszer visszamentünk Barótra. Az útra elkísért bennünket *Csermák Zsolt* barlangász is, aki a csontok dokumentálását, fotózását vállalta, így több időnk maradt a preparálásra. Úgy időzítettük a munkálatokat, hogy Dick Molnak is jó legyen, így sikerült egy héten keresztül tőle tanulnom. Hogy ez a hét se teljen el szerencse vagy csoda nélkül, a koponya preparálása közben nagyon érdekes csontokra bukkantam. Amikor két majdnem teljes csontot sikerült kiszednem, odavittem a holland szakembernek, hogy mondja már meg, mit is találtam. Ő szó szerint „lefagyott" – csak nézte a tenyeremben tartott csontokat és csupán annyit mondott, hogy nagyon szépen kér, vigyázzak a többi csontra is, mert a világon én fogom a kezemben elsőként ennek a fajnak a nyelvcsontját. Ha nem tudtam volna, hogy mit preparálok, lehet, hogy könnyebben ment volna… de sebaj, mert sikerült ezeket is hiánytalanul megmentenünk! Ez idő alatt nagyon sokat haladtam a koponya preparálásával, a csapat többi tagja pedig precízen tisztította az egyéb csontokat, majd konzerválta azokat. A maradék csonttöredékeket szép találati eredménnyel sikerült hozzáillesztenünk a többi hiányos csonthoz, amit a precíz csonttérképnek köszönhettünk.

Egy borda tisztítása

A masztodon csontváza és rekonstrukciója. A cikk nyitóképén az előkerült (szürkével) csigolyák és bordák láthatók.

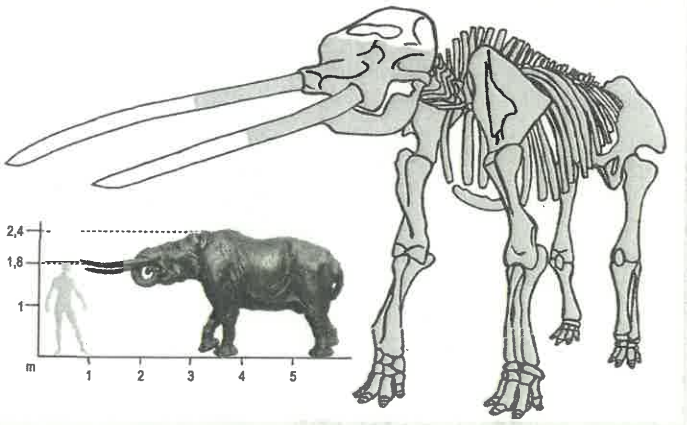

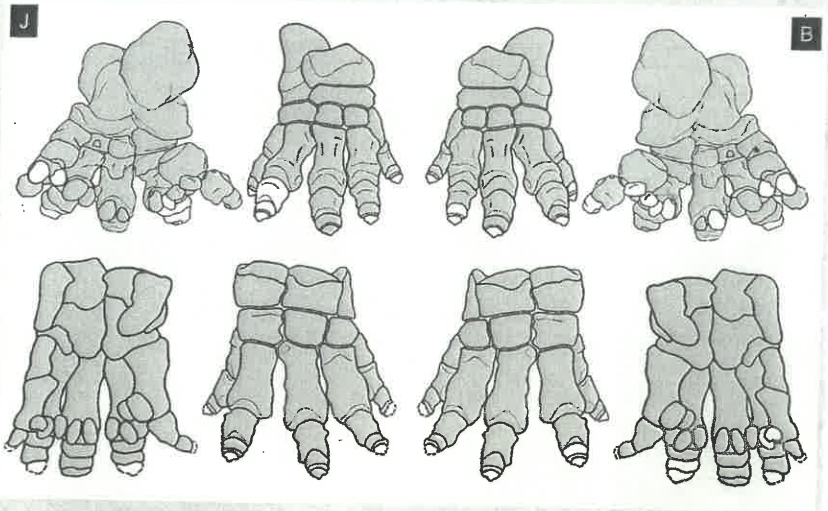

A láb csontjai alulról, illetve szemből (A SZERZŐ RAJZAI)

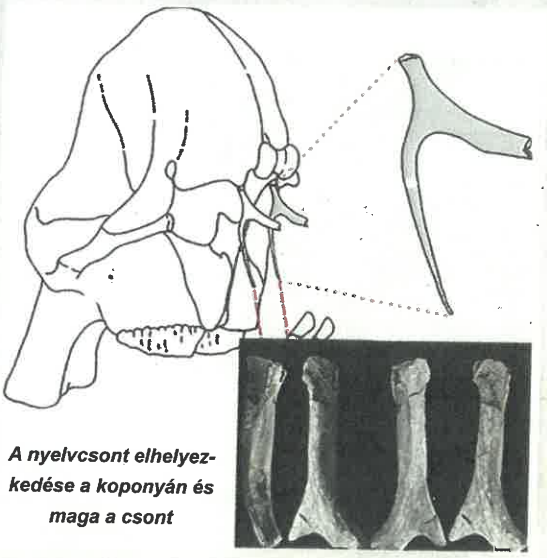

A nyelvcsont elhelyezkedése a koponyán és maga a csont

Ebben az évben olyan jól haladtunk a munkával, hogy lehetőség adódott egy kicsit gyűjteni is. Az egyik lelőhely a közelben folydogáló Galata patak bevágása volt, ahol sok *Congeria* és más pliocén korú puhatestűt sikerült bezsákolni. Ezenkívül időt szakítottunk megnézni a *Székely Nemzeti Múzeum* paleontológiai gyűjteményét is. Ennek különösen örültem, mert olyan ősmaradványok is léteznek Erdélyben, amelyek nem találhatók meg más közép-európai területen.

A következő utazásunkat az anyagi támogatások elmaradozása lassította, ezért csak 2016-ban tudtunk ismét útra kelni. Itt ragadnám meg az alkalmat, hogy elmondjam: Demeter László munkája ebben a leírásban csak abban mutatkozott meg, hogy felvette a kapcsolatot velem és fogadott. Ennél azonban sokkal fontosabb háttérmunkát végzett, hiszen ezeket a „kirándulásokat" és a lelet megmentését az ő menedzselése nélkül nem tudtuk volna elvégezni. Csak néhány példa: az ősállat több tucat liternyi konzerválóanyagot ivott be, amelynek féllitere 25 000 forint körül lehetett, az utazásunk és az étkezésünk is több száz lejbe került alkalmanként. Az ingyenes szállásunkat az iskolának és az egyháznak köszönhettük!

A számomra fontos kitérő után térjünk rá, mit is csináltunk ebben a néhány napban, hiszen most is egy nagy feladat várt ránk: át kellett szállítani a barcarozsnyói *dinoszauruszpark*ba a gumósfogú elefántot. Ehhez elengedhetetlen volt az összes csontot kőkeményre konzerválni, a koponyát pedig el kellett választani az alsó állkapocstól. Ezt a munkát *Dénes Miklós* ottani autószerelő műhelyében végeztem el, mert neki volt olyan kompresszora, amely az általam használt homokfúvó berendezést meg tudta hajtani – ily módon sikerült ugyanis az „összesült" agyagot eltávolítani a koponyáról. A két nagy csontot pedig egy krokodil típusú hidraulikus emelővel tudtam szétválasztani, hiszen a koponya és az állkapocs súlya összességében bőven meghaladta az egy mázsát. Mindeközben Szappanos Bálint és egy új csapattag, *Krizsán Sándor* a maradék csontokat készítették fel a nagy utazásra. A munka sikeresen zárult, törés nélkül került át a leletegyüttes. Természetesen a legritkább csontokat nem vittük át, hiszen azokból csak az az egyetlen létezik a világon.

Korábban úgy terveztük Demeter Lászlóval, hogy ezt a csontvázat hasonlóan mutatnánk be, mint a Zircen látható csajági mamutokat. Ehhez viszont rendkívül sok pénz kellene, ezért 2018-ban abban maradtunk, hogy ideiglenesen úgy lesz kiállítva az Erdővidéki Múzeumban, ahogyan azt a felsőrákosi bányában találtuk. A kiállítás megnyitása – megint csak a véletlennek (?!) köszönhetően – éppen 10 évvel a lelet megtalálását követően, a *Székely Geológus Találkozó* időpontjára tevődött. Odafele most volt időnk először megállni és csodálni a Kárpátok havas csúcsait. A kiállításon részt vett *Keserü Ildikó*, a Bakonyi Természettudományi Múzeum geológus-preparátora, *Szücs Zsófia* párom és kolleganőm férje, *Majer László*, valamint Hoffmann Edit is. Szappanos Bálint a kiállítás megnyitójára érkezett meg a csapattal és mutatta be az érdeklődőknek a világhírű leletet.

A baróti kiállítás és alkotói
(A SZERZŐ, HOFFMANN EDIT, SZAPPANOS BÁLINT ÉS CSERMÁK ZSOLT FELVÉTELEI)

Nincs más hátra végezetül, mint a mesebeli történet befejezése. De hogyan, hiszen nincs még vége! Egy muzeológus feladata egy múzeumban három oszlopon áll. Az egyik, a gyűjtés kipipálva, a másik, a közművelés kipipálva és a harmadik a tudományos kutatás. Hát ez van még hátra, de reményeim szerint jövő évben sikerül elkészíteni az *Anancus arvernensis* határozókönyvét, amelynek 90 százalékát ez a lelet adja.

Szóval nekem már nincs más dolgom, mint megköszönni mindenkinek a munkáját, különösen Szappanos Bálint geológus barátomnak, és a családomnak a nélkülözést, amit most az utóbbi karanténos hónapokban bepótoltunk! Legyen ez a sikertörténet egy tanmese arról, hogy merjünk nagyot álmodni és az összefogással megszűnnek a mesterséges határok!

Katona Lajos Tamás
geológus-muzeológus
Bakonyi Természettudományi Múzeum